

Trencsényi László

LÉVAI – EGY KÜLÖNÖS TÖRTÉNET A BONYOLULT XX. SZÁZADBÓL

Absztrakt

A szerző Lévai Sándor jeles bábtervező (1930 – 1997) életútján és egy különleges, meg nem valósult - utópista szocialista - projektjén (Sanyi Manó mesevárosa) keresztül szemlélteti, hogy a XX. század második fele (a létező szocializmus korszaka) sem írható le egyszerűen fekete színnel. Hitek és remények bonyolult kontextusa jellemezte ezt a korszakot is. Különösen igaz ez a gyermekkultúrára, melynek a hetvenes években virágkora lehetett – még különösebb történelmi-politikai feltételek mellett. Történetünk hőse tehát a XX. század második felének gyermeke. Gyerekként megélhette a felvidék határigazításainak zaklatott történetét, a „fényes szellők” idejében eszmélt, népi kollégista volt. Eszményeihez hű maradt állami munkahelyein, az Állami Bábszínházban és a Magyar Televíziónál is. Sikeres alkotóként is mindig maradt energiája nyílt társadalmi ügyek szolgálatára, a közösségi társadalom kialakításának előmozdítására mind a fiatal művészek világában, mind nagyvárosi lakótelep tervezésekor, mind a tanulmányban részletesen bemutatott Meseváros kezdeményezésében.

Kulcsszavak: utópia; közösség; mini-város

Szeretünk sommás jellemzéseket adni egy-egy korról. Ha ráadásul ezt a hivatalos – s monopóliumra törő – propagandagépezet is megerősíti, akkor hamar eltűnik egy korszak színes, izgalmas, útkeresésekkel, akár Faust-i boldog pillanatokkal, igazi drámákkal teli arca. A magyarországi, középeurópai XX. század második feléről ma ez a szürke (fekete) kép van a kánonban: a mindent letaroló kommunista diktatúra, a karrieristák, szadisták és dilettánsok hatalma, a hagyományok erőszakos megtörése, rabság, tilalom, félelem. Terror.

Nem tagadni kívánom írásomban ennek a képnek a jogosultságát – különösen azok élményegyüttesét nem kívánom bántani, akiknek ebből a korszakból ez, ennyi jutott. Vétlenül, vagy mert vállalták a szembenállást, védelmezték korábbi értékrendszerüket.

Példázatommal, egyetlen ember életútjának felidézésével csupán arra hívnám fel a figyelmet, hogy ez a korszak is éppen olyan bonyolult és komplex volt, mint a többi.

A bemutatott életúttal szemléltethető, hogy remények „fényes szellői” támadtak fel, majd hoztak fagyot a korszak első éveiben, s a későbbiekben. De mégsem tarolták le az egész eleven világot. Igazolható, hogy a hatalom is olykor kénytelen volt – éppen saját legitimitációja érdekében – a humanista, közösségi társadalom eszméinek példáit felemlíteni. Felmutatni olyan kezdeményezéseket, melyek méltóak az alapértékekhez, alapeszmékhez, melyekkel galád módon (vagy éppen kínjukban, a vállalkozás – a szocialista társadalom – megteremtésének irrealitása felismerésétől megrettenve)

visszaéltek, s messze távolodtak. (Szerdahelyi István 2005-ben megjelent könyve pontosan és árnyaltan elbeszéli ezt a folyamatot.)

Bemutatható, hogy igenis voltak sorsok, amelyeknek ez az időszak a remény, az alkotás esélyeit kínálta. Aztán vagy sikerre vitték, vagy megtörttek, belepusztultak maguk is. Megannyi élet, megannyi fontos, megkerülhetetlen adalék a bonyolult XX. század valóságos történetéhez. Közülük tehát egyről lesz szó.

„Hősünk”, Lévai Sándor "különös anyagból" gyúrt személyiség és művész volt. A közvélemény tán nem is tudja, hogy a gyermektelevízió fénykorának megannyi bábúja az ő tervei nyomán elevenedett meg: Hakapeszi Maki, az esti mese elalvós mackója, még inkább: a felejthetetlen Süsü. Ha csak ennyire futná az emlékezetből, az is elég lenne egy életműnek.¹ De Lévai Sándor esetében ennél többről van szó.

Más írásaiban korábban kifejtettem, hogy a magyarországi hetvenes évek – egyébként nem is egészen előzmények nélkül – a korszerű gyermekkultúra eredeti felhalmozásának esztendei voltak. A külső és belső politikai körülmények magyarázzák talán, hogy az „értékelvű” szocialista kultúrpolitika (még a piacok elszabadulása előtti történelmi pillanatban) miért engedte, olykor támogatta is, hogy a gyerekvilág számára jelentős, értékes művek szülessenek, értékes kezdeményezések jussanak lélegzethez. (S értékdeklarációjában – e korosztályra nézve semmiképp – nem, alig érvényesültek a dogmatikus ideológia buta elvárásai.) Különösen az 1968-as események hazai és nemzetközi viszonyrendszerébe ágyazva – egy pedagógiatörténeti kontextus felvázolása során is – számbavehettem azt a különös történelmi helyzetet, melyben egy új nevelési eszmény, új gyerekkép jelent meg alapvetően (korai) társadalomkritikai összefüggésekben (Trencsényi, 2018).

Persze, bátor, kiváló és tehetséges művészek és kultúraközvetítők, sőt kulturális menedzserek is kellettek ahhoz, hogy érvényesítsenek egy hiteles, szabadság-elvű, gyermekközpontú művészeti univerzumot a legfiatalabbaknak. A drámapedagógia hazai megszületésének időszakában vagyunk, a táncházmozgalom – s egyáltalán az újfolklorizmus pedagógiai – térnyerése idején, a játszóházi mozgalom születési idejében (Hollós Róbertné neve kívánkozik ide). A Móra Kiadó fénykoraként tartjuk számon az időszakot (T. Aszódi Éva, Kormos István, Janikovszky Éva, F. Kemény Márta és mások innovatív szerkesztői figyelme mellett). Ez a gyermekrádió nagy korszaka. Nemcsak a zenei műsorok különleges triásza, mint Morva Péter monográfiájából megismerjük: Bónis Ferenc, Varga Károly és Dimény Judit munkássága jelezte a márkáját, de például Szabó Éva riporter világa is. Jelképes alaknak vélem Békés Pál *Art úrját* – az Egy kis tέρzene című díjnyertes rádiójátékából -, ahol az utcai muzikus (a beszédes név viselője) - a gyerekfőszereplők közreműködésével - visszahódítja a közönséget a zene számára. Ebben az időben újul meg s válik nemzetközi hírűvé a Bábszínház, s nyomában a (sok esetben a szó egzisztenciális értelmében is) professzionistává alakuló vidéki bábjátékos műhelyek. 30 000 példányban fogy el – az Úttörőszövetség gondozásában – a Kincskereső című

¹ Mint ahogy – különösen mából visszatekintve - a magyarországi gyerektelevíziózás szóbanforgó hősora egészében (Takács Verástul, Érdi Mártástul, Békés Józsefestül, Kremsier Editestül, Pápay Lajosostul, Szabó Attilástul – az Iskolatelevíziótól, Cimborától, a Fabulától, Sulikomédiákon, Csörgősípkán, Játsszunk bábszínházaton, Tervezzünk tárgyakat-on, Útravalón át - Montágh Imrével - a Keménykalap és krumpliorr világsikeréig) igazolja alaptételünket, hogy a magyar történelem szóbanforgó, eltagadhatatlan korszaka igazi gyémántokat, értékeket is termelt – s nem a korszellem ellenében. Takács Vera félig publikált monográfiája erről szól. (Takács, 2018)

gyermekirodalmi folyóirat. Új irányt vett – Balogh Jenő gondolatai nyomán az immár „vizuális nevelésnek” nevezendő – „rajzitanítás”, az innovációk élére áll a legendás GYIK műhely a Magyar Nemzeti Galériában.

S sorolhatnám a példákat, melyeknek kontextusában a Gyermektelevízió virágkora, Lévaival megvalósulhatott. Gazdag irodalma van ennek a világnak (Debreczeni, 1989; Ferencz& Sikó, 2010; Gabnai, 2001; Morva, 2018; Sándor, 2009; Szabados, 1997; Takács, 2008; Zelnik, 1981). A részletek jól követhetők, ha átfogó művelődéstörténeti, akár pedagógiaitörténeti monográfia nem is született még.²

Térjünk vissza „hősünk” pályájához. Lévai Sándor 1930-ban – tehát éppen 90 éve - az Ipoly *túoldalán* született, gyerekeskedett. Hamar megtapasztalta, hogy a palócföldi folyócskánál keményebb határ húzódhat a szülőfalu és felnevelkedésének színtere között. A boldog gyermekkor, családi otthon és a határok zaklatott változása érlelte őt. Majd a háború után a népi kollégiumok fényes szellői simogatták fiatal lelkét, dolgozták fel benne a gyerekkor drámáit.

Lévai Sándor komolyan vette, hogy új világ épül. Művészpályáját ennek az „új világnak” szolgálatába állította – s e hitében nem ingatták meg a „létező szocializmus” válságai – legalábbis nem beszélt róla. A Bábszínházban, majd a Televízióban volt kenyérkereső munkája.³ Sikeres, elismert, a nézőközönség – a gyerekek – körében ismeretlenül is kedvelt alkotó volt. Bábjaival, díszleteivel mindennap találkozhattak hűséges nézői – amíg csak volt Gyermektelevízió⁴.

De ő ezzel nem érte be. A hetvenes években – tehát ebben a mozgalmas időszakban - szövetségbe próbálta kovácsolni a művészeti főiskolák diákjait egy közös nagy projekt érdekében. Rövid próbálkozás után a kezdeményezés elhalt.

A második „nagyvállalkozásnál” arra is emlékeztessünk, hogy ez az ún. „szalagház” vitájának történelmi ideje. A Kovács András legendás dokumentumfilmjében (Nehéz emberek) megörökített történetben a lakhatásnak kollektívizmuson alapuló megoldását keresték a tervezők, Zalotay Elemér és Böröcz Imre (Kovács 2012).

Lévai Sándor tehát nagyobb fába vágta a fejszéjét. Olyan "szocialista lakótelepet" tervezett, szervezett, melynek építői maguk a leendő lakók lesznek, akik "házilagos kivitelezésben" közösséggé válva együtt építik a többbezes negyedet, benne a könyvesboltot, óvodát, iskolát, hentesüzletet, mozit - együtt a majdani boltos, óvónő, dajka, pedagógus, hentes, mozigépész ... Tudta, hogy az nagy munka, de nem gondolta "utópiának". Tudatosan látott hozzá a tervezéshez. Összegyűjtötte fiatal emberekből álló csapatát. Ez volt az Interdiszciplináris Diákkör. Hétről hétre összegyűltek, tervezgettek,

² Óvatos kísérletet magam tettem rá tanulmánykötetemben Művészeti neveléstől a gyermekkultúráig. (Trencsényi, 2013), illetve az iskola és az ún. iskolán kívüli pedagógiai világ – így a gyerekkultúra – összefüggéseit, kapcsolatait, feszültségeit, az együttműködés kényszerét és lehetőségeit leíró könyvemben (Trencsényi, 2017).

³ Fontos megjegyezni azt is, hogy a bábjáték, a bábszínház ebben a szembeszökő pezsgésben is különös sűrűsödésben volt jelen. Ebbe nyilván belejátszik, hogy a bábok a maguk „tipizáló absztraktságával” eleve megemelik a jelentést, a hétköznapiak direkter ideológiai kontextusai fölé s ezáltal maradandóvá emelik művészi üzenetüket, de a maga konkrétságában is a professzionista és amatőr bábosok példás együttműködésében kiváló műhelyek és mesterek hívták fel magukra a figyelmet, váltak a gyerekek művészeti nevelésének és művészeti mozgalmainak élharcosaivá. Említsük Hollós Róbertné Gizi, Koós Iván, Bródy Vera, Demeter Zsuzsa, Kós Lajos, Lenkeffy Konrád, Séd Teréz, Nyakasné Turi Klára, Báron László, Vizváry László, Csombok József, Szentirmai László, Tömöry Márta nevét e rangos névsorból. Lévai Sándor ebbe a közösségbe illeszkedett bábjátékosként.

⁴ Életpályáját a szélesebb szülőföld, a Palócföld, Nógrád megye emlékkötetben mutatta be – kortársak visszaemlékezései alapján (Shah, 2014).

tanultak, készültek a nagy feladatra (tőlem, a pedagógustól az iskola jövőképehez kértek tanácsot). Még valami nagyon fontos, Lévai Sándor ethoszára jellemző dolog: a kurzusok költségeire nem kérincseltek állami támogatásért, nem pályáztak, maguk teremtették elő a tanfolyam feltételeit. Emlékszem. Csillebércen az úttörőtáborban heteken át minden kora reggel útra kelt csapatuk - az építőtábori hagyományokat követve vállaltak kalákában munkát. Délután meg szeminárium ... Persze a terv álom maradt.

Az álom lenyomatát őrzik a Harmadik Part elnevezésű „teljességügyi értesítő” című folyóirat oldalai. Jellegzetesnek mondható, hogy a lap milyen széles „népfrontot” tudott közös szólásra bírni – reformkommunistáktól szabad demokratákon át antropozófusokig, sokuk itt kezdte nyilvános szereplését, s később fontos szerepeket vállalt a reménytelen átalakuló hazai közéletben. Lévai ugyan csak egy írást közölt a lapban, de szellemisége, kapcsolati hálója minden számban tükröződik (Lévai, 1990).

Lévai Sándor a „házilagos kivitelezésű szocialista lakótelep” tervének kifulladásá után új tervet eszelt ki. Munkahelye, a Televízió Mikes Lajosnak Sanyi Manó című meseregényéből készített animációs filmet. A főhős városkájában több kézműves, iparos lakik, az ő életükből fűződik a cselekmény. Miért a stúdióban építenek fel - s bontanak le másnap - díszlet gyanánt egy-egy műhelyt? – tette fel a kérdést főnökeinek, később mindenkinek, akitől segítséget remélt. A Normafa alatti domboldalon épüljenek meg háromdimenziósban, tartós anyagból a kis gyerekléptékű házacsok, melyek voltaképpen egy játszóház-városkaként működhetnének - a játszóház-mozgalom hajnalán vagyunk. (Kiszámolta: nem is lenne sokkal drágább, mint a filmgyári díszlet legyártása.)

De ez még nem elég! A filmkészítést kövesse mindig országos akció.

-Épül Sanyi Manó háza - szólt a szemléletes példa - már csak a rézkakas hiányzik a házacska tetejéről. Mondja be este a televízió ezt a hírek között. És a gyerekek - akár szocialista brigádok - e héten mind rezet gyűjtenek, azt behozzák a televízióba, s a közös gyűjtés nyomán lehet megépíteni a házat. És így tovább.

Ez az egész ország játszóháza lesz!

Nem lehetett lebeszélni, hogy ez nem megy, az emberek nem mozgósíthatók, nem gazdaságos, sok infrastrukturális feladattal jár. Hogy *még* (vagy *már*) ez nem az a világ Nem lehetett tervein változtatni. Ő makacsul készítette a terveket, mindet precízen, méretarányosan. ... Maketteket formált, csatornázási, villamosítási tervrajzot készített, engedélyt, támogatást kérő leveleket írt. Mindent egybegyűjtött a Sanyi Manó mappájában.

E tervdokumentációt őrizte meg az utókor.⁵ A történet, a kontextus bemutatását magam tartottam feladatommak. Úgy gondolom, ez nem csupán Lévai Sándor emléke és

⁵ Megőrizte? A dokumentációnak különös, immár a XXI. század első évtizedeire jellemző sorsa van. A kalandos történet eredeti színterét, a Gyermekalkotások Galériáját 1973-ban hozták létre az akkori Úttörőszövetség döntésével. Helyét a Zánkai Úttörővárosban kapta. 1973-tól szervezője és irányítója, 1981-től pedig országos képzési bázisa volt az akkori gyermek képző- és iparművészeti tehetség gondozásnak. A kezdeti időszakban országos, majd 1976-tól már nemzetközi szinten hirdette meg gyermek képző- és iparművészeti pályázatait, amelynek következtében díjazott alkotásaiból folyamatosan duzzadt a gyűjtemény. A Gyermekalkotások Galériájának tervét Bernáth Elek festőművész, rajzpedagógus vetette fel még a 70-es évek elején, s a gyűjtemény az egykori Balatoni Úttörőváros szerves részévé vált. A Galéria munkásságát két évente megrendezett nemzetközi pályázatok (ezek nyomtatott katalógusai), kiemelkedő művészekkel lebonyolított szaktáborok emléke őrzi. Kutatásra alkalmas téma, hogy az egykori pályázatnyertesek, szaktáborozók közül ki jutott el számottevő képzőművész-karrierig. Több mint 20 ezer gyermekalkotást tudhatott magáénak, ami 114 országból gyűlt össze. Lévai is a Magyar Úttörők Szövetségének ajándékozta a Sanyi Manó-projekt gondos dokumentációját – bizonyára azzal a reménnyel, hogy az egymillió gyermekszervezet politikai súlya a megvalósítást is elősegítheti.

szellemi öröksége előtti tisztelgés, az értékőrzés kötelező feladata, hanem önmagán, írásom bevezetőjében említett alaptétel árnyalt igazolásához is adalék.

Irodalomjegyzék

- Ferencz, B. & Sikó, D. (2010). Hollós Róbertné és a magyarországi játszóházak 40 éve. *Szín*, 15 (3), 74-78.
- Gabnai, K. (2001). A drámapedagógia hazai legitimációja. In Báthory, Z. & Falus, I. (szerk.), *Tanulmányok a neveléstudomány köréből* (pp. 452-465). Budapest: Osiris.
- Debreczeni, T. (1989). *Egy amatőr emlékezése. 1966-1978*. Budapest: OKK.
- Kovács, D. (2012). *Otthon hetvenezer embernek – a szalagház-vita*. HG október 30. <http://hg.hu/cikkek/varos/14950-otthon-hetvenezer-embernek-a-szalaghaz-vita>
- Lévai, S. (1990). *Cigány-magyar Tiszabón. Harmadik Part*. 5. sz. <http://bocs.hu/3part/levai-05.htm>.
- Lévai, S. (1981). Egykori népi kollégista levele a táborban járt úttörőkhöz. In Trencsényi, L. & Papp, Gy. (szerk.), *Kalandozások múltban és jövőben. Művészeti táborok Csillebércen 1976 – 1980* (pp.155-160). Budapest: ILV Ságvári Endre Könyvszerkesztőség.
- Morva, P. (2018). *Muzsikáló gyermekrádió - Elfeledett történet*. Budapest: Magyar Pedagógiai Társaság.
- Sándor, Gy. (2009). *Egyszer volt egy Magyar Televízió – az első 25 évről*. Budapest: Vasas-Köz Kft. Budapest
- Shah, G. (2014). *Sanyi Manó*. Salgótarján: Dornyai Béla Múzeum.
- Szabados, Á. (szerk.). (1997). *A nagy GYIK könyv. Kézikönyv a vizuális neveléshez*. Budapest: Aula kiadó.
- Szerdahelyi, I. (2005). *A sosem létezett szocializmus*. Budapest: Eötvös József Kiadó.
- Takács, V. (2009): *Fejezetek a Magyar Televízió gyermekműsorainak történetéből. A magyar televíziós bábjátás története*. <http://www.takacsvera.hu/tvcikk/tvcikk.htm>
- Takács, V. (2018). Volt egyszer egy gyermektelevízió. *Új Pedagógiai Szemle*. 2018 (11-12), 5-22.
- Trencsényi, L. (2003). A már nem és a még nem között. A gyermekekhez forduló költészet felvirágzása a késői Kádár-korban. In Kiss, E. & Buda, A. (szerk.), *Interdiszciplináris pedagógia és a tudás társadalma. A II. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásai*. (pp-352-360). Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Trencsényi, L. (2013). A gyermekkultúra eredeti felhalmozása a hetvenes-nyolcvanas években. In Bús, I. (szerk.), *Tanulmányok a gyermekkultúráról* (pp.69-80). Szekszárd: Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar.
- Trencsényi, L. (2013). *Művészeti neveléstől a gyermekkultúráig*. Szekszárd: Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar.
- Trencsényi, L. (2015). Egy évszázad a hazai gyermekkultúrában. Két hungarikum közt. In Bús, I. (szerk.), *Gyermekek különböző és hasonló kultúrákban* (pp. 59-72). Szekszárd: Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar.
- Trencsényi, L. (2017). *Partnerek és/vagy vetélytársak – a nevelés intézményrendszerének új megközelítése*. Budapest: Fapadoskönyv.hu Kiadó.
- Trencsényi, L. (2018). '68 az oktatásban, pedagógiában. *Educatio*, 2018 (3), 440-456.

Erre nem került sor. A vaskos mappa biztonságban készült a zánkai múzeumban az örökkévalóságra. A rendszerváltás sodrában a néhány fészkeljára töredezett úttörőszervezet visszaadta objektumait az államnak. Így került a zánkai objektum is gyorsan váltakozó, mohón vállalkozó kezekbe. E kezek gazdait a gyermekalkotások világa nem érdekelte. A Galéria és a Múzeum anyagát kamionra hajigálták és egy dunaparti fűtetlen bádokraktárban helyezték el. Több éves keresés, levelezés nyomán - szinte pillanatokkal a megsemmisítés előtt - a Magyar Pedagógiai Társaság kezdeményezésére, állami és civil partnerekkel együttműködésben, jeles művészetpedagógusok részvételével, nem kis fáradsággal járó válogatás és leletmentési akció után a Gyermekalkotások Galériájának gyűjteményét jelentős sérülések nélkül az Új Nemzedék Alap (Zánka legújabb birtokosa) elszállította a kispesti Comenius Iskolaközpont használatában álló Kispesti Vigadóba, majd a legutóbbi napokban a pesterzsébeti egykori Ónodi utcai Általános Iskola patinás, 1901-ben avatott épületébe. Itt biztonságos raktári elhelyezést nyertek a művek. E szállítmányban szinte véletlenül, selejtezésre szánva került elő a Sanyi Manó-projekt dokumentációja is. E sorok írója ünnepélyesen adta át – Kiss Áronnak, a jeles játékkutatónak 175. születési évfordulójára szervezett konferencián e tanulmány alapjául szolgáló előadás után a Hegyvidéknek, a főváros XII. kerületének (jelesül a Virányosi Közösségi Háznak), Lévai Sándor „álma” megvalósulása helyszínét - a Normafa környékét - felügyelő települési önkormányzatnak. (Minderről ld. az Új Pedagógiai Szemle 2019. évfolyamának 9-10. számát.)

Zelnik, J. (1981). A folyamatosság kísértése. In Bodor, F. (szerk.), *Nomád nemzedék. Ifjúság és népművészet Magyarországon, 1970-1980* (pp.5-10). Budapest: Népművelési Intézet.

Melléklet:

Egy makett a Sanyi Manó projekt dokumentációjából

